

ABRAHAM PREMA ŽIDOVSKOJ RABINSKOJ EGZEGEZI

Adalbert REBIĆ, Zagreb

Sažetak

Autor prikazuje mjesto i štovanje Abrahama prema židovskoj rabinskoj egzegezi. Rabinski su spisi o Abrahamu imali tako visoko mišljenje da čak vjeruju da je Abraham (kao i uostalom Izak i Jakov) postojao već prije stvaranja svijeta i da je Bog upravo radi njega stvorio svijet. Postoje mnoge i iscrpne legende o Abrahamovu rođenju i njegovoj mladosti. U tome se ističu neki apokrifni kao *Abrahamovo otkrivenje*, *Abrahamova oporuka (Testamentum Abrahami)* i dr. U hagadskoj literaturi (midraši, posebice midraš *Berešit rabba*) u kojoj rabini tumače Knjigu Postanka Abraham je predstavljen kao preteča svih monoteista. On je od svoje mladosti tražio Boga. Zato je Bog s njime sklopio savez i obećao mu brojno potomstvo i zemlju. Bio je i jedan od velikih proroka, s kojim je Bog razgovarao ne snovima ili viđenjima nego licem u lice, dok je Abraham bio pri punoj svijesti.

Autor uzima glavne biblijske prizore iz Abrahamova ciklusa Post 12 – 24 (izabranje, sklapanje saveza, Sodoma i Gomora i žrtvovanje Izaka) te ih tumači služeći se židovskom midraškom i talmudskom tradicijom i izabranim židovskim komentarima. Više se zadržava na tumačenju židovskog shvaćanja Abrahamova žrtvovanja Izaka.

Ključne riječi: Abraham, Abraham u židovstvu, midraši, Talmud.

Uvod

Židovstvo nije nikad držalo Bibliju zatvorenom i mrtvom knjigom, nego je uvijek živjelo s njom i u njoj. Biblijski su likovi sastavni dijelovi židovskoga života, a povijest tih likova nastavlja se u životu svakoga Židova te tako dobiva dublje značenje. Helenizam koji je u III. st. pr. Kr. zavladao prednjim Istokom bio je velik izazov za Židove. Ideal Grcima ovog prosvijećenog doba bio je Aleksandar Veliki, osvajač, osnivač gradova, mudri zakonodavac, filozof. Židovi su takav ideal gledali u Abrahamu. Govorili su da je Abraham zajednički praotac Židova i Spartanaca (1 Mak 12,21), da je u dobi od 14 godina izumio plug i počeo obrađivati zemlju (Jubileji 12,23s). Egipćanima je prenio matematička znanja i astronomske spoznaje što je sve preko Egipćana onda došlo do Grka.¹ Osobito

¹ Usp. JOSIP FLAVIJE, *Starine* I, 7 § 166s.

su Abrahamu pripisivali spoznaje o Bogu: on je prvi došao do spoznaje jednoga i jedinoga Boga, stvoritelja svih stvari.² Ove Flavijeve tvrdnje o Abrahamu kasnije će prihvatiti veliki židovski filozof i teolog Majmonid (umro 1204.).

Rabinski spisi, osobito oni hagadski, imaju o Abrahamu tako visoko mišljenje da je po njima Abraham (kao i uostalom Izak i Jakov) postojao već prije stvaranja svijeta (*Berešit rabba* 1,4)³ i da je Bog upravo radi njega stvorio svijet (*Berešit rabba* 4,6). Postoje mnoge i iscrpne legende o Abrahamovu rođenju i njegovoj mladosti. Mnoge su židovske legende o Abrahamu preuzeli Arapi u arapsku tradiciju pa su ih odande, dakako još iskićenije, opet u svoju židovsku predaju unijeli rabini.

U komentaru Knjige Postanka, zvanom *Midraš Berešit rabbah* – jednom od najznačajnijih rabinskih midraša (biblijskih komentara), koji je nastao između 400. i 500. godine – Abraham je predstavljen kao preteča svih monoteista. On je od svoje mladosti tražio pravoga Boga, nakon što je proživio svu taštinu kulta nebeskih tijela: Sunca, Mjeseca i zvijezda. Vidjevši da Sunce i Mjesec svaki dan nestaju, shvatio je da te zvijezde nisu božanstva, nego su posve u službi jedinoga pravoga gospodara svijeta.

Prema hagadskoj literaturi Abraham je postao svećenik (*Berešit rabba* 55,6), pošto je Bog oduzeo svećeništvo Melkisedeku i predao ga Abrahamu (*Nedarim* 32b; *Berešit rabba* 46,5). Bio je i jedan od velikih proroka, s kojim je Bog razgovarao ne snovima ili viđenjima nego licem u lice, dok je Abraham bio pri punoj svijesti.

Oko vrata nosio je dragocjen kamen koji je donosio zdravlje svakome bolesniku koji bi u nj pogledao (*Baba batra* 16b). Bog mu je dao povlasticu da smije blagoslivljati sve ljude oko sebe (*Berešit rabba* 39,12; Tanhum, *Leh Leha* 5). Ustanovio je jutarnju molitvu, *šaarit, cicite i tefiline* (Hagada tumačeći Post 14,23), zahvalnu molitvu poslije jela.

Svake godine na Dan pomirenja (Jom kipur), Bog se obazire na krv Abrahamova obrezanja te oprašta sve grijeh Židova. Obrezanje je bilo jedno od deset kušnji kojima je Abraham bio kušan i zahvaljujući tomu da je pobijedio kušnje sada sjedi na vratima pakla (Podzemlja) i ne dopušta da u Podzemlje uđu obrezani (*Berešit rabba* 48,8). Prigodom obrezanja govori se molitva »Uđi u savez Abrahama oca našega ...«⁴

² Usp. JOSIP FLAVIJE, *Starine* I, 7 § 155s.

³ Egzegetskom midrašu *Berešit rabba* slijedi homiletski (tj. propovjednički) midraš *Tanhuma-Jelamdenu* (Tan-Jel.), nastao između 775. i 900. po. Kr. Midraš je židovska metoda proučavanja, tumačenja i izlaganja biblijskog teksta, kojom se nastoji otkriti širi smisao i duh teksta (za razliku od doslovne metode, pešata). Kao metoda u uporabi je već u SZ (tumačenje određenoga biblijskog teksta u potonjim spisima, u targumima, apokrifima, pseudoepigrafima, te u NZ).

⁴ Usp. C. RABIN, *Zadokit Documents*, Oxford, ²1958., str. 60–61.

Slično piše i u *Abrahamovu Otkrivenju*, midrašu koji se temelji na Post 15 a napisan je poslije 70. godine po. Kr. Abraham u svijetu punom idola i idolatrije želi upoznati pravoga Boga. Njegov otac Terah odluči uvesti svoga sina u službu idolima, no idolatrijski likovi nisu blagovali žrtve koje im je žrtvovao Abraham, te ih je zato spalio. Terah je stoga svoga sina povjerio Nimrodu. Ovaj je htio da Abraham počne štovati *oganj*. A kad je Abraham to odbio, zaprijetili su mu da će ga žrtvovati ognju. Abraham se nije bojao prijetnji, nego je smiono pošao u borbu protiv idolatrije: polomio je sve idole, kipove raznih bogova i božica. Borio se protiv svoga vlastita oca Teraha koji je štovao idole i protiv svih u svojoj okolini. Zato ga je Nimrod zamrzio i tražio da ga ubije; osudio ga je na smrt i zapovjedio da ga bace u ognjenu peć. U snu je onda Abraham vidio što se dogodilo trojici mladića bačenih u užarenu peć (usp. Dn 3). Kao što je Bog trojicu mladića oslobodio iz užarene peći (Dn 3), tako je oslobodio i Abrahama: Bog je poslao arkandela Gabrijela da ga izvuče iz peći (*Pesahim* 118a).

Tada je Abraham pobjegao u neku špilju i odanle promatrao nebeski hod Sunca i Mjeseca te spoznao snagom svoga razuma da su oni prolazni a samo je Bog, nevidljivi i svemoguć, vječan i stvoritelj svijeta. Gospodin mu se ukaza u obliku ognja i zatraži od njega da napusti svoj dom⁵, dom svojega oca i da žrtvuje životinje na visokoj gori. Abraham otpuče na Horeb, prinese žrtvu i Bog mu u viđenjima otkrije tajne. Među drugim stvarima vidio je sedam grijeha svijeta, razorenje Jeruzalema, kaznu pogana i grješnika u Izraelu kao i dolazak Izabranika koji će ponovno okupiti narod Božji.

Da izbjegne Nimrodovo progonstvo, Abraham odluči krenuti u nepoznate krajeve. Prvi vjernik ujedno je prvi mučenik.

Kasnije je Abraham, na svome putu prema zemlji koju mu Bog obećaje, sve više dozrijeva u svojoj vjeri u jednoga Boga. Stoga je Bog s njime sklopio savez prijateljstva, obećao dati zemlju njemu i njegovu potomstvu (usp. Post 15,1). *Berešit rabba* ističe Abrahamova djela koja postadoše zaslugom za njegovo potomstvo. Midraš osobito ističe njegovu pobožnost. Drži da je Abraham obdržavao svih 613 zapovijedi i zabrana Božjeg zakona, iako u njegovo vrijeme još nisu bile niti objavljene.⁶ Hvali njegovo gostoprinstvo i u zasluge mu ubraja širenje vjere u jednoga Boga. Zbog svoje apsolutne poslušnosti Bogu, iz koje je bio spreman i svoga sina Izaka žrtvovati⁷, midraši izvanredno hvale Abrahama.

⁵ Čitajući Post 15,7: »Ja sam Jahve koji sam te odveo iz Ura Kaldejskoga« mijenjaju riječ »Ur« u »or« (hebr. oganj, vatra), te tu sintagmu ovako prevode: »Ja sam Jahve koji sam te izveo iz ognja kaldejskog.« Na temelju takva prijevoda u kasnijim midrašima nastaju legende o Abrahamovu oslobođenju iz ognjene peći. Vidi u *Berešit rabba* 44,2; *Šemot rabba* 23,1.

⁶ Babilonski Talmud, *Joma* 28b; Tanhuma o *Berešit* 15,1.

⁷ Aqeda, *Berešit rabba* 43,7.

No, ima midraša koji ističu i neke Abrahamove prijestupe protiv Boga, njegove grijeha, zbog kojih su njegovi potomci morali ispaštati. A kad Židovi u trpljenjima uspiju izdržati, to je opet Abrahamova zasluga.

U *Abrahamovu zavjetu (Testamentum Abrahami)*, koji potječe iz I. st. pr. Kr. ili iz I. st. po. Kr. pisac izvješćuje kako je Bog poslao arkandela Mihaela da Abrahama odvede u smrt. Patrijarh primi svog posjetitelja s velikom gostoljubivošću, no kad je saznao zašto je došao k njemu, nije htio umrijeti. Mihael pokušava uvjeriti Abrahama da poslušna Boga, no ovaj predloži kompromis te traži da prije smrti vidi (pohodi) čitav nastanjeni svijet. Na svome putu Abraham je, zgranut svim strahotama koje je vidio, zatražio od Boga smrt za sve te grješnike. Bog se uvelike začudi takvoj Abrahamovoj želji, te mu objavi kako je on Bog milosrdniji nego Abraham i traži od njega, Abrahama, da zagovara za one koje je prije osudio. Budući da Abraham opet odbije umrijeti, Bog mu pošalje Azazela, anđela smrti. Abraham umire a anđeli ga uznesoše na nebo.

Abrahamov poziv (Post 11,27 – 12,9)

Prvi odlomak iz Abrahamova ciklusa izvješćuje o Abrahamovu pozivu i njegovu putovanju u grad Haran. Značenje riječi »Haran« Židovi iščitavaju kao »ulica«, »križanje putova«. Nalazio se u sjevernoj Mezopotamiji i bio je važno križanje putova i ujedno središte štovanja boga Mjeseca. Iz zbirke huritskih tekstova pronađenih u arheološkim iskapanjima grada Nuzi, saznajemo mnogo o životu i o pravu ovog kraja. Prema Bibliji Bog se ukazuje Abrahamu i zapodijeva razgovor na križanju putova. Riječi koje je Bog uputio Abrahamu, poruka tih riječi i njihovo značenje utemeljuju početak Izraelove povijesti. Premda Židovi u biblijskim izvještajima o Abrahamu iščitavaju povijest pojedinca, vide u njima zapravo svoju vlastitu povijest. Prema njima Biblija promatra rodovačetnike kao arhetipe, koji odražavaju sudbinu svojih potomaka i pretkazuju njihovu sudbinu. Abraham i Sara su pređi čiji život ukazuje na kasniju povijest starozavjetnog izabranog naroda izraelskog. Kao što je Abraham lutalac, tako će i njegov potomak Izrael biti *lutalac*, koji će lutati po cijeloj zemlji, po svim putovima povijesti.⁸

Kad je Bog Abrahama pozvao, bio je Abraham već starac. Kako to da Bog starca zove i upućuje na daleki put, na put u nepoznato? Mi ljudi ne znamo Božje razloge. Bog je u svojim odlukama posve slobodan i izabire koga on hoće. Bog je Abrahamu iskazao svoju milost i ljubav, premda on za to nije bio nikako zaslužan. On je izabrana posuda, dobar i prikladan primatelj Božje milosti. To je kršćanski

⁸ W. G. PLAUT, *Die Tora in jüdischer Auslegung*. Uvod rabin W. Homolka, Gütersloh, 1999. Prijevod s američkog *Die Torah. A Modern Commentary*, New York, 1981.

vid koji se temelji osobito na Pavlovoj teologiji o izabranju (Rim 4). S takvim se gledanjem slažu i neki židovski komentatori.⁹

Drugi židovski komentatori misle da je Abraham kao i Noa zavrijedio da ga Bog izabere i s njime započne dijalog. Kao što je Noa bio »čovjek pravedan« tako je sigurno i Abraham posjedovao ćudoredne vrjednote po kojima ga je Bog mogao izabrati. On je naime prema židovskoj predaji bio čovjek koji je od svoje mladosti tražio Boga. I našao je Boga na temelju iskonske intuicije.¹⁰ Bog je izabrao Abrahama zato jer je prepoznao u njemu vjernost, povjerenje i pobožnost. Uzevši u obzir i jedno i drugo tumačenje, možemo reći da ljudi osjećaju potrebu da Bog uđe u njihov život, da s njima zapodjene razgovor. Isto tako i Bog treba ljude koji su mu sposobni odgovoriti. Božje riječi »Idi iz zemlje svoje!« odražavaju Božju zapovijed koju Abraham želi ispuniti. Abraham je otvoren za Boga, a Bog je otvoren za nj, za svakog čovjeka, i samim time mu otvara budućnost.

U čemu se razlikuje Abrahamov izbor od ranijih izabranja kojima je Bog izabrao Adama i Nou? Martin Buber odgovara na to pitanje ovako: »Adamov i Noin izbor temelje se na *naravnim darovima* i Božjem *obećanju plodnosti*. Za razliku od njih blagoslov dan Abrahamu je *dijaloške naravi*. Bog obećava i u isti tren traži, zahtijeva nešto od Abrahama. Bog mu nalaže neke obveze. U njemu nagovara njegove potomke da budu 'blagoslov u svijetu'.«¹¹

Božja zapovijed »Idi iz zemlje svoje, iz zavičaja i doma očinskoga!« je teška. Teško je napustiti svoju zemlju, svoj zavičaj i svoj dom i otići u nepoznato. Bog je stavio Abrahama odmah na početku svojih odnosa s njime na tešku kušnju kao što će biti i ona da prinese svoga vlastitog sina za žrtvu Bogu (Post 22,2).¹²

»Idi!« (hebr. *lekh lekha*) prema Rafaelu Samsonu Hirschu znači »Idi si« ili »Idi sebi«, odnosno »Idi sam za se!« Bog upućuje Abrahama na put kojim on mora sam ići. On mora postati strancem da bi mogao jasno raspoznati svijet, putnikom da bi mogao naći odmorište. Abraham nije vlasništvo svijeta, nego Božje vlasništvo. On nije od ovoga svijeta, nego od Božjega svijeta! Abrahamova samoća na životnom putu utjelovljuje samoću svih onih koji *traže*, utjelovljuje prije svega samoću izraelskoga naroda u njegovoj povijesnoj osamljenosti.¹³ *Hasidi* su

⁹ Usp. MAHARAL PRAŠKI (Rabi Judah Loew Maharal 1525.–1609.) u svom *Komentararu* Rašija.

¹⁰ Usp. Y. KAUFMANN, *The Religion of Israel*, preveo i sažeo Moshe Greenberg, Chicago, 1960., str. 60.

¹¹ M. BUBER, *Der Glaube der Propheten*, Heidelberg, ²1984., str. 121.

¹² Usp. Avot de Rabbi Nathan 33; Pirke de Rabbi Eliezer 26. Usp. W. G. PLAUT, *Die Thora in jüdischer Auslegung*, 155–157.

¹³ R. S. HIRSCH, *Der Pentateuch übersetzt und erklärt*. Erster Teil: *Die Genesis*, Frankfurt a. M., ³1996., str. 183.

tumačili Božju zapovijed »Idi!« ovako: Idi k svojim korijenima da otkriješ svoje mogućnosti.¹⁴

Zašto je Abraham morao ići iz svog zavičaja, iz svoje zemlje? Rabini odgovaraju ovako: Abraham je doma bio kao začepljena boca sa smirninim miomirisima. Tek kad se boca odčepila, otvorila, mogao se smirnin miomiris širiti u svim pravcima diljem svijeta (*Berešit rabba* 39,2). A Filon Aleksandrijski tumači te riječi ovako: »Idi iz svojih zemaljskih briga, koje te opterećuju: poleti, čovječe, sa svom snagom i moću, iz smrdljiva zatvora, svoga tijela, i iz privlačivosti i strasti koje predstavljaju čuvaru zatvora.«¹⁵

Po Božjem obećanju »one koji će Abrahama blagoslivljati Bog će ih sam blagoslivljati a one koji ga budu kleli Bog će proklinjati« (Post 12,3). U Abrahamu je uosobljen Izrael. Malo je biblijskih redaka koji tako jasno odražavaju povijest izraelskog naroda kao ovaj redak. Oni koji budu Izraela blagoslivljali bit će blagoslovljeni a koji ga budu kleli ili uništavali bit će prokleti i sami uništeni. Propast jednoga naroda u povijesti je često u jasnom suodnosu s time kako je on postupao sa židovskim narodom, i njegov procvat i blagostanje također je proporcionalno s njegovim odnosom prema pravедnosti i ljudskim pravima. Ima dovoljno povijesnih primjera, od nastupa izraelskih proroka do *šoa*, da je arhetipsko značenje Židova u svijetu u tome da Židovi imaju središnje značenje od vremena svojih predaka do danas. Kršćani i muslimani štiju Abrahama kao svoga duhovnoga oca a u isto su vrijeme osporavali vrijednost židovske religioznosti. Progoni Židova u anticko doba, kroz srednji vijek i u novije vrijeme dokazuju da Božje obećanje dano Abrahamu nije stavljeno izvan snage i da je to obećanje za Abrahamovu djecu važnije nego to da ih narodi priznaju.

Abraham i Sara (Post 12,10 – 13,18)

U ovom odlomku susrećemo Abrahama kao pojedinca, individuum, oženjena čovjeka, koji u opasnosti po svoj život postupa na upitan način. To je neiskićena pripovijest o pretku sasvim i posve ljudskog naroda, koji treba isto tako reagirati na izazov ljudi kao što je Abraham reagirao na izazov Božji u ovom izvještaju i u onom o Sodomi i Gomori.

Pripovijest o Abrahamu i Sari biblijski će pisac ponoviti u nešto drukčijem obliku u Post 20 i opet u Post 26 (u odnosu na Izaka i Rebeku). U ovoj biblijskoj priči Sara je opisana kao mlada žena, lijepa izgleda, poželjna Egipćaninu za oči i za tjelesno uživanje. Kumranski apokrif *Genesis Apocryphon* opisuje Sarinu ljepotu: »Nijedna od djevice ili zaručnica koje ulaze u zaručničke odaje nije ljepša

¹⁴ A. J. GREENBERG (ur.), *Itture Tora*, Tel Aviv, 1965ss, sv. I, str. 83.

¹⁵ FILON ALEKSANDRIJSKI, *De migratione Abrahami* 9.

od Sare. Njezina je ljepota iznad ljepote svih žena. Njezina ljepota nadilazi sve druge djevojke.«¹⁶ Prema Post 12,4 Abrahamu je bilo 75 godina, a prema Post 17,17 Sari je bilo deset godina manje.

»Reci da si mi sestra.« Abraham moli svoju ženu Saru da Egipćanima kaže da mu je sestra. Je li u ovom slučaju Abraham tjerao Saru da laže? To izaziva neka povijesna i ćudoredna pitanja. Židovski se komentatori u ovom slučaju pozivaju na neke povijesne običaje. Ima naznaka da je Sara doista bila Abrahamova sestra. Prema Post 20,12 Sara i Abraham su djeca istoga oca, ali ne i iste majke. Ovo odražava vjerojatno metronimske¹⁷ običaje onoga vremena, kada su se djeca određivala prema majci a ne prema ocu pa su ženidbe između djece istoga oca bile dopuštene, ali ne i između djece iste majke.¹⁸ U tom slučaju Abraham nije lagao i nije Saru tjerao da laže.

Drugi židovski komentatori posežu za značenjem hebrejske riječi »sestra« (hebr. *'ahot*) u XV. st. pr. Kr. Uostalom, i danas riječ »sestra« ima različita značenja: medicinska sestra, časna sestra (redovnica). Prema huritskom zakoniku mogao je muž svoju ženu posvojiti kao svoju sestru i tako uključiti u svoju obitelj u pravnom smislu riječi, što je imalo stanovito značenje glede baštine. Ovo potonje rijetko koji komentator uzima u obzir. Ima židovskih komentatora koji Abrahama ispričavaju za takvo ponašanje. Naime, Abraham nije imao u toj situaciji drugog izbora pa ga se prema tome ne može okrivljivati. Mnogi komentatori prepuštaju čitatelju da sam odgovori na to pitanje. Svakako prema židovskoj predaji općenito stoji, da nitko ne smije namjerno ubiti ćovjeka ili izvršiti seksualni zločin nad nezaštićenom osobom pa ni onda ako bi bio na to prisiljen u smrtnoj opasnosti. Zato Nahmanidi¹⁹ smatraju da je Abraham sagriješio kad je Saru tjerao na laž. Zanimljivo, jedan drevni izvor misli da je Sara izmislila tu ispriku kako bi spasila sebe i svoga muža iz smrtne opasnosti.²⁰ Midraška književnost dozvoljava mogućnost da je Abraham tjerao Saru u brakolomstvo, ali do brakolomstva nije trebalo doći, a ako bi došlo, onda bi Abraham za nj bio odgovoran.²¹

Zanimljiva je legenda o Abrahamovu putovanju u Egipat sa ženom Sarom. Na svome putovanju iz Kanaana u Egipat Abraham je po prvi puta zapazio Sarinu izvanrednu ljepotu. Budući da je bio ćedan, nije je nikad prije motrio, a sada, kad

¹⁶ 1QGenAp 20, 6s. Vidi J. MAIER, *Die Qumran-Essener: Die Texte vom Toten Meer*; sv. I, München – Basel, 1955., str. 219. O Sarinoj ljepoti piše i *Berešit rabba* 40,5.

¹⁷ Metronim, od majke izvedeno ime.

¹⁸ E. B. CROSS, *The Hebrew Family. A Study in Historical Sociology*, Chicago, 1927.

¹⁹ Nahmanidi su sljedbenici Moše ben Nahmana, španjolskog židovskog teologa (1194.–1270.), jednog od najćuvenijih srednjovjekovnih židovskih egzegeta (halakist).

²⁰ Usp. J. FITZMYER, *The Genesis apocryphon of Qumran Cave I*, Jeruzalem, 1966., str. 54.

²¹ Usp. M. M. KASHER, *Tora Šelemah*, Jeruzalem, 1949., str. 145. 565.

su putovali kroz jedan potok, vidio je u vodi odraz Sarina lijepoga lica. Stoga kaza Abraham Sari: »Egipćani su veoma osjećajni. Ja ću te sakriti u sanduk da ti se ne dogodi kakvo zlo.« Na egipatskoj su granici carinici pitali Abrahama, što se nalazi u sanduku. »Ječam«, odgovori. A oni odvrate: »Ne, nego pšenica!« »Dobro«, kaza Abraham, »spreman sam vam platiti carinu za pšenicu«. A tada carinici počnu odgonetati: »A možda sadrži papar?« Abraham pristane platiti carinu za papar. A kad su mu počeli podvaljivati, da možda ima novaca u sanduku, nije zaniijekao nego je pristao platiti carinu za zlato pa konačno i za dragocjeno kamenje. Kad su shvatili, da se ne brani, carinici su bili silno znatiželjni i tražili da otvori sanduk i da im pokaže sadržaj sanduka. Kad je Abraham bio prisiljen otvoriti sanduk, carinici zapaziše u sanduku prekrasnu ženu nad čijom je ljepotom sav Egipat bio očaran.«²²

Obećana zemlja (Post 13,14s)

»Oči svoje podigni i s mjesta na kojem si pogledaj prema sjeveru, jugu, istoku i zapadu, jer svu zemlju što je možeš vidjeti dat ću tebi i tvome potomstvu zauvijek ...«

Obećanje kanaanske zemlje Abrahamu i njegovu potomstvu od velike je važnosti. Iz tog je obećanja nastao u memoriji židovskog naroda poseban odnos prema određenoj, Obećanoj zemlji. Istina, i prema nekim židovskim tumačima ovo obećanje zemlje nije moglo biti dano već Abrahamu, nego tek kasnije, nekome od Abrahamovih potomaka, da bi se Jošua osvajanja kanaanske zemlje ozakonila u religijskom smislu. Pa i kad bi bilo tako, i to bi bilo dokazom da je vojno osvajanje zemlje i posjed te zemlje bio za Abrahama i za njegove potomke dovoljan dokaz kako je židovski posjed Obećane zemlje i pravo na tu zemlju vezano s Božjim obećanjem i da je po tomu ta zemlja za Židove sveta i obećana. Svakako, stoljećima i tisućljećima Židovi vjeruju da se njihov odnos prema Obećanoj zemlji temelji u Božjoj odluci. Stoga je pozivanje na pravo da žive u toj zemlji duhovnog porijekla, koje ih je kroz tisuće godina tjeralo u tu zemlju bez obzira posjedovali je ili gubili, bili u njoj nazočni ili iz nje istjerani, bila ona njihova stvarno ili samo u sjećanju i željama. U židovstvu je stoga Sion/Cion više nego puko hodočasničko mjesto ili skup nekih povijesnih zanimljivosti. Židovi stoljećima čvrsto vjeruju da je Božja volja da posjeduju tu zemlju i da je s pravom posjeduju, budući da će Bog one koji je obeščaste iz nje istjerati. Amorejci su izgubili pravo na boravak u toj zemlji, jer su sagriješili protiv Boga, a i Izraela je Bog stalno opominjao, da će ih izagnati iz zemlje ako mu ne budu vjerni (Post 15,16; Lev 18,24; Pnz 9,5). Takva viđenja mogu ispuniti samo pravedni koji se usmjere prema ovom malom dijelu

²² L. GINZBERG, *The Legends of the Jews*, Philadelphia, 1909.–1946., sv. I., str. 221–222. Sličnu legendu zabilježili su već midraši.

zemlje: »Sud pravedni otkupit će Sion, a pravda obraćenike njegove!« (Iz 1,27). Povijest je tako stvorila neraskidivu vezu između zemlje i naroda te tako Obećana zemlja ostaje za Židove zavičaj, te kulturno i političko središte židovstva. Za Židove su religija i povijest tijesno povezane pa stoga i religiozni i nereligiozni na neki način imaju tu zemlju u svome srcu i ona im je cilj svih njihovih nadanja.

Vojna četvorice velikih kraljeva i susret Melkisedeka i Abrahama (Post 14,1-24)

Izvjestaj o vojni četvorice velikih kraljeva ne pristaje ovom biblijskom kontekstu. Vjerojatno potječe iz neke predaje koja dugo nije bila preuzeta u Toru. Podrijetlo i namjera tog izvještaja su zagonetni. Neki malobrojni egzegeti pretpostavljaju da se radi o povijesnom događaju, dok većina njih drži da je to legenda (Gunkel, Astour, Willist, Westermann)²³. Danas o tome premalo znamo da bismo mogli tvrditi da je to povijesni događaj ili da on to nije.

U ovom se izvještaju po prvi puta u Tori spominje Abraham kao *Hebrej* (hebr. *ibri/ivri*). Teško je odrediti značenje te riječi, međutim većina tumača vidi u njoj neku vezu s izrazom *hapiru* ili *habiru* što znači *prolaznici, nomadi* (hebr. *abhar*: prijeći, prolaziti).²⁴ U prvoj polovini 2. tisućljeća pr. Kr. (XIX.–XIV. st.) spominje se na području Plodnog polumjeseca skupina ljudi koji su nam poznati kao »Habiru«. Vjerojatno potječu iz Arabije, te su se kasnije raširili sve do Egipta. Habiru su pripadali raznim zvanjima. Prvotno su bili polunomadi a tijekom stojeća naselili su se u zemljama koje su sami izabrali. Dugo su se držali zajedno u svojim plemenima i domorodci su ih držali za strance. Kad su se u nekoj zemlji namnožili, počeli su utjecati na političke strukture u toj zemlji.²⁵

Filološki, izgleda, izrazi *Hebrej* i *Habiru* potječu iz istog korijena. Moguće je da su članovi izraelskih plemena u Egiptu ili drugdje imali sličan status kao i Habiru ili su s njima bili poistovječeni. Moguće je da je pojam *Ibrim* bio rabljen onda, kad su članovi izraelskih plemena drugima o sebi govorili, kao upravo ovdje u Post 14,3 (slično i Post 39,14; 41,12) gdje se Josip obilježen kao »Hebrej«.

Melkisedek (hebr. *melki*: moj kralj + *cedeq*: pravednost; moj kralj je pravednost) je svećenik Svevišnjega (hebr. *El Eljon*) u jeruzalemskom svetištu (Post 14,18). Kasnije je židovska predaja Melkisedeka kao i Joba i Jitra ubrajala među

²³ H. GUNKEL, *Genesis*, Gottingen, 1966., str. 262ss; M. C. ASTOUR, »Political and Cosmic Symbolism in Genesis 14 and Its Babylonian Sources«, u: A. ALTMANN (ur.), *Biblical Motifs. Origin and Transformation*, Cambridge, 1966., 65–112.

²⁴ W. F. ALBRIGHT, *Yahwe and the Gods of Canaan*, London, 1968., misli da izrazi *Eber* i *Arab* u biti isto znače.

²⁵ Usp. B. MAZAR (prir.), *World History of the Jewish People*, New Brunswick, 1970s, sv. II, str. 188s.

štovatelje židovskoga Boga Jahve. Židovska škola u Aleksandriji držala je Melkisedeka jednobošcem (monoteistom). Zbog zagonetnog podrijetla i u Židova i u kršćana su oko Melkisedeka stvarane spekulacije. Već se u psalmima on pojavljuje kao prototip idealnoga kralja, koji će poteći iz Davidova roda (usp. Ps 110,4). Kršćanska je Biblija ovu tradiciju razvila i Isusa nazvala »velikim svećenikom po redu Melkisedekovu« (Hebr 5,6-11). Postojala je u drevna vremena predodžba o kralju kao *Božjem sinu* (Hebr 7,1-3). U kršćanstvu je Melkisedek s darovima kruha i vina doveden u vezu s euharistijom.

Izvorno značenje koje je Melkisedek imao proizlazi iz činjenice da je on bio kraj Šalema a Šalem je bio poistovjećen s Jerušalajimom/Jeruzalemom (Ps 76,3).²⁶

Kome ima Abraham zahvaliti pobjedu nad velikim kraljevima? Midraš *Leviticus rabba* (28,4) ne pripisuje pobjedu četi od 318 momaka nego jednomu jedinomu, i to Abrahamovu sluzi *Eliezeru*, koji u svome imenu sadrži broj 318. Riječ »Eliezer« znači *Moj je Bog pomogao*. On je dakle pobijedio velike kraljeve snagom Božjom, a ne svojom vlastitom. Ovakvo židovsko tumačenje temelji se na staroj egzegetskoj metodi, zvanoj gematrija²⁷. Prema toj metodi upotrebljava se brojčana vrijednost slova u riječima, odnosno u skupinama suglasnika, i to uglavnom tako da se jedne riječi protumače pomoću drugih riječi s istom brojčanom vrijednosti. Ako zbrajamo slova jedne riječi, dobivamo brojčanu vrijednost. Na temelju toga se onda mogu izvlačiti razna značenja tih pojedinih riječi.

Sklapanje saveza zagonetnim obredom (Post 15)

Po drugi puta Abraham prima Božje obećanje da će postati ocem velikog naroda. Obećanje Bog daje u svečanom obredu, u mraku, uz zadimljeni žerav-njak i goruću zublju (Post 15,9-19). Bog sklapa s Abrahamom savez (hebr. *berit*). Abraham potom dobiva sina (Post 16,1s), ali ne sa svojom ženom Sarom nego s ropkinjom Hagarom²⁸ i to na nama sasvim neobičan način ali ne na neobičan način u drevnim vremenima.²⁹

²⁶ Usp. JOSIP FLAVIJE, *Židovske starine* I, 10, 2. Targumi poznaju slično tumačenje.

²⁷ Gematrija (od grč. geometria: mjerstvo) je hermeneutički postupak. Upotrebljava se u grčkim helenističkim magijskim spisima, u židovskim tekstovima iz vremena drugoga Hrama, ali ponajviše u kabalističkim tekstovima sljedbenika Issaka Lurie i šabetajevaca.

²⁸ Jedva da ima u Knjizi Postanka stvarnoga junaka, koji je rođen od svoje majke pod običnim okolnostima. Često neobične žene, duhovne žene rađaju junake, koji onda postaju nositelji tradicije. Tim se ženama u neobičnim okolnostima najavljuje da će roditi dijete. Usp. Susan NIDITCH, »Folklore and the Hebrew Bible«, u: C. H. NEWSON – S. A. RINGE (ur.), *The Woman's Bible Commentary*, Westminster, 1992., str. 15.

²⁹ Prema drevnoj židovskoj tradiciji trebao se muškarac koji sa ženom nakon deset godina nije mogao imati djece, od nje odijeliti, pa i onda ako se ne može dokazati da je neplodna, pa i u

Bog se obraća izravno Abrahamu da s njime sklopi *savez*. Ako se ovo shvati kao činjenica – a tako to shvaća i židovska i kršćanska predaja – onda je bit ovog ugovora nesporna. Međutim, ako ovaj izvještaj o sklapanju *berita* shvatimo kao osobno iskustvo čovjeka, koji je svoga Boga tako doživio kao da mu se on na taj način obraća, onda se naglasak premješta na unutarnje Abrahamovo psihičko stanje (vizija, viđenje). Onda treba sklapanje saveza shvatiti iz Abrahamove svijesti (*psihološko tumačenje*).

Kako god čitali ovaj izvještaj, u njemu susrećemo posebnu osobu, koja je u prirodi oko sebe gledala ne samo nebo i zemlju, brda i doline, nego nešto više i dublje. To je povijest čovjeka koji gleda svijet oko sebe kao pozornicu ljudskih mogućnosti i vidi ih ostvarene u sklopu uzajamnoga povjerenja i uzajamnih obveza. Ovo je upravo sadržaj hebrejske riječi *berit*.

Riječ *berit* dobila je u biblijskom govoru sasvim novo religijsko značenje. *Berit* je tako poseban religijski pojam kao jedva koja druga riječ. Ovdje dolazi do izražaja red i poredak koji je Bog utanačio, u kojem se povezuju vidljivi i nevidljivi (nadnaravni, transcendentni) svijet, blizina i daljina, zemlja i nebo spajaju se u jedno ... Stari je aramejski prijevod Tore stoga upotrijebio za *berit* aramejsku riječ *kajama* što znači *uzdignuće, ustajanje, bitak*, ono što nadilazi svaku promjenu, svaki odlazak i dolazak.³⁰

Berit daje čovjekovu životu novu dimenziju. To je produbljivanje onoga poziva, koji je Abraham po prvi puta čuo u Haranu: »Idi!« Ovo su Abrahamova iskustva na kojima njegovi potomci grade svoju vjeru u Boga i pristaju uz savez koji se dogodio u mraku antiknih noći u Negevu.

U čemu je bit ovoga saveza? Ako usporedimo Božji savez s Noom i njegov savez s Abrahamom, onda tu vidimo zajednički element: oni uključuju apsolutno povjerenje u Boga a ništa od čovjeka ne zahtijevaju. Za razliku od kasnijeg saveza koji Bog sklapa na Sinaju s izraelskim narodom i u kojem Bog zahtijeva apsolutnu i trajnu vjernost, ovdje se Božja riječ objavljuje bez ikakva uvjeta. Bog koji je svojim zakonima stvorio promjenljiv, materijalni svijet, postavio je svoje uvjete za nepromjenljivi duhovni svijet. Bog je vjeran Bog, vjeran u svojim naravnim kao i svojim nadnaravnim načinima objave. Drukčije nego poganski bogovi, čiji su svjetovi nepredvidivi i neuračunljivi, Bog objave pokazuje se u »savezu u dijelovima« kao vjerni Bog (hebr. *el ne'eman*), Bog u kojega se možemo apsolutno pouzdati i povjeriti mu se. Izvan Izraela nema takvog saveza između Boga i čovjeka.

slučaju da se muškarac ženi u tih deset godina nije niti približio. Usp. Šulhan aruh, *Even ha-Ezer* 1,3 i 154,6. Ovaj se zakon temelji na Talmudu, *Jebamot* 64a i Tosefti, *Jebamot* 8,4. P. DICKSTEIN, *Dine nisu'in vegevušin*, Tel Aviv, 1956., poglavlje XI.

³⁰ Usp. L. BAECK, *Dieses Volk. Jüdische Existenz*, Frankfurt a. M., 1955., str. 19s.

Obred sklapanja saveza je vrlo zagonetan. On pripada starijem sloju biblijskih predaja (ostavio je svoje tragove i u Jr 34,18). To je vjerojatno ostatak nekog starijeg krvnog obreda koji je u doba Abrahama bio uobičajen kao čin učvršćivanja veza među narodima i plemenima. Tako su npr. Amorejci sklapali savez zaklavši magarca na dijelove.³¹ Možda je suvremeni običaj prerezati vrpcom pri otvaranju nekog mosta ili ulice ostatak tog drevnog rituala. Moguće to rezanje životinje na dijelove simbolički ukazuje na to da su oni odsad partneri to jest jamci cjeline ... Abraham vidi kako Bog prolazi između dijelova rasječenih životinja. Time je zamčena sigurnost božanskog obećanja.

Savez i obrezanje (Post 17,1-27)

Dosad nije Bog Abrahamu postavljao nikakvih uvjeta i nije od njega zauzvrat ništa zahtijevao. A sada se događa promjena u dosadašnjim jednostranim obvezama. Od sada će Abraham i njegovi potomci nositi na svome tijelu *znak saveza*. Taj će znak biti *obrezanje*, koje je za Židove tako važno kao za kršćane krštenje. Odsad će Abraham biti Božji partner.

Obrezanje. Nijedan drugi židovski običaj ili obred nije tako važan kao obred obrezanja (hebr. *berit milah*). Dijete židovskih roditelja ne postaje Židovom po obrezanju, nego po obrezanju utemeljuje i učvršćuje svoj odnos prema Bogu i izraelskim tradicijama. Prema *Zoharu* Židovi obavljaju obred obrezanja u ime cijelog čovječanstva.³² »Dokle god Izrael vrši obred obrezanja, nebo će i zemlja uredno ići svojim tijekom. A kada Izrael zanemari obrezanje, onda će nebo i zemlja biti uništeni.«³³ Zanemariti obrezanje svoga sina znači ne samo zanemariti neki obred, nego odbaciti Božji znak što onda sa sobom povlači kao posljedicu Božju kaznu, naime »isključenje iz saveza«, to jest »isključenje iz naroda«. Postojano obavljanje obreda obrezanja jamčilo je opstanak židovskog naroda, a prestanak obavljanja obrezanja značilo je prestanak židovstva, asimilaciju. Za Antioha

³¹ Sličan obred je postojao i u hetitskih vojnika. Kad su polagali vojnu zakletvu, morali su vojnici tetivu i sol pomiješati u loncu i pritom izgovarati riječi: »Kao što se ove tetive dijele nad vatrom i kao što se sol nad vatrom posipa, tko ovu zakletvu prekrši, tko ne bude poštovao kralja hetitske zemlje i koji svoje oči neprijateljski okreće od hetitske zemlje, toga neka ova zakletva pogodi. Neka ga rasiječe u dijelove kao ovu tetivu, neka ga rasprši kao ovu sol! Kao što sol u sebi nema sjemena, tako se neka iskorijeni i njegovo ime, sjeme, kuća, krupna i sitna stoka«; J. B. PRITCHARD (prir.), *Ancient Near Eastern Texts*, Princeton, ³1969., str. 353; T. H. GASTER, *Myth, Legend ad custom in the Old Testament*, New York, 1969., str. 140. Citirano u W. G. PLAUT, *Die Thora in jüdischer Auslegung*, str. 179.

³² Neki poganski učenjak upita Rabi Jehudu: »Ako Bog tako visoko cijeni obrezanje, zašto onda nije već Adamu dao znak obrezanja?« Rabi Jehuda odgovori: »Skoro sve što je Bog stvorio u šest dana, ima potrebu za usavršavanjem – pa i čovjek«; *Midraš Pesikta rabbati* 23,4.

³³ *Zohar* 1,93b.

IV. Epifana (165. pr. Kr.) bilo je Židovima zabranjeno obrezivati sinove, ali su oni to činili potajno i uz cijenu smrti. Također je i za vrijeme cara Hadrijana (oko 135.) bilo Židovima zabranjeno obrezivanje i poduka u vjeri. Međutim, mnogi su se Židovi oduprli takvom zakonu pa makar bili ubijeni. Isto su tako u novije vrijeme nacionalsocijalisti u Njemačkoj ili komunisti u Sovjetskom Savezu branili Židovima obrezanje i molitvu, ali su roditelji to vršili unatoč strogim zabranama. Upravo je to sačuvalo židovstvo kroz povijest sve do danas.

Obrezanje nije običan medicinski zahvat, kakav mogu na sebi vršiti i nežidovi – vrše ga npr. muslimani – nego *sveti obred*, koji dobiva svoje religiozno značenje po tome što se vrši u okviru svete židovske tradicije, uz molitve i uz očevo obećanje da će djecu odgajati u religiji svojih otaca. U kršćanstvu je ulogu obrezanja preuzelo krštenje.

Obrezanje je drevni običaj. Običaj obrezanja bio je još na snazi u vrijeme Mojsija i Jošue, to jest pri kraju kasnog brončanog razdoblja. Poznavali su ga ne samo Izraelci nego i drugi drevni narodi. Prorok Jeremija spominje da su ga vršili i Egipćani i Moabićani (Jr 9,24). Među susjednim narodima oko Izraela samo Filistejci nisu prakticirali obrezanje. U Muhamedovo vrijeme (VII. st.) obrezanje je na Bliskom istoku bilo tako uhodano da on nije smatrao da ga treba narediti.

Herodot je povezivao obrezanje s higijenskim razlozima.³⁴ Majmonid je još držao da obrezanje svodi spolnu težnju na razumnu mjeru.³⁵ Međutim, izgleda da je taj običaj bio obljubljen među drevnim narodima i bio je vezan uz kult plodnosti. Izvorno je to bio obred inicijacije u vrijeme puberteta mladih ljudi i znak muškosti prije ženidbe.³⁶ Još se danas u židovstvu hebrejska riječ *hatan* (znači: *zaručnik*) rabi i za zaručnika i za obrezanje.

Za žene nema odgovarajućeg obreda, budući da je biblijska tradicija bila obilježena muškošću. Međutim, posljednjih godina uvodi se i za djevojčice sličan znak nazvan *berit ha-hajim* (hrv. *životni savez*). Obred obrezanja ima posebnu religijsku vrijednost, jer je znak saveza s Bogom (usp. Post 15,10). Obrezani Abraham postao je stubokom promijenjeni, novi čovjek, kako u odnosu na svoje ime i prepoznatljivost (identitet) tako i u odnosu na svoje tijelo. On je sada prema *midrašu* savršeni čovjek (*Berešit rabba* 11,6; *Nedarim* 31b).

Neki propisi glede obrezanja. Obrezanje redovito vrši osoba koja je za to osposobljena, koja zna moliti sve molitve što su za taj obred propisane; zove se *mohel*. Međutim, može i sam otac obrezati svoga sina, ako to zna učiniti. U naprednom (progresivnom) židovstvu tu službu obično obavlja liječnik ili liječnica,

³⁴ HERODOT, *Povijest*, prev. i pril. D. Škiljan [Grčki i rimski klasici Matice hrvatske 4], MH, Zagreb, 2000., II, 36, 104.

³⁵ MAJMONID, *More Nebuhim* II, 49.

³⁶ Jeruzalemski Talmud, *Nedarim* 3; *Mišna nidda* 5,3.

a molitve onda izgovara rabin.³⁷ U tu svrhu u SAD-u mnogi liječnici pohađaju tečajeve za obavljanje obrezanja. U izvršavanju tog zakona (*micva milah*) treba u obzir uzeti zdravlje djeteta. Ako bi nekoj ženi oba sina umrla nakon obrezanja, onda je treći sin koji se poslije toga rodi izuzet od obrezanja. Obrezanje se obavlja osmi dana poslije djetetova rođenja, te je tako važno da može biti obavljeno i subotom ili bilo kojim drugim blagdanom.³⁸

Mijenjanje imena Abram u Abraham, Saraja u Sara. Prilikom sklapanja saveza Bog je promijenio Abram u Abraham i ženi Saraji u Sara. U Bibliji se više puta spominje mijenjanje imena: Jakob dobiva ime *Izrael* (Post 32,29), Hošea dobiva ime *Jošua* (Br 13,16), Matanija promijeni svoje ime u *Sidkija* (2 Kr 24,17). Mijenjanje imena ima simbolično značenje: osoba kojoj je ime promijenjeno znači da joj je promijenjen status, da je dobila novu službu, novi zadatak.³⁹ Tako npr. u kršćanstvu mijenjaju imena kraljevi i pape kad stupaju u kraljevsku odnosno papinsku službu (intronizacija) ili redovnici i redovnice kad su stupili u red.

Židovi su u srednjem vijeku imali svoja židovska imena i prezimena. U arapskom svijetu su uz svoje židovsko ime dodavali i arapsko ime (Ibn Ezra, Ibn Pakuda, Ibn Rušd, Ibn Sida i tako dalje).

U XVIII. i XIX. st. Židovi su morali svoja židovska imena promijeniti u građanska i time se uskladiti s običajima suvremenoga društva u Europi, ali je to ujedno bio za mnoge Židove povod za emancipaciju pa i, na kraju, za asimilaciju. Koje značenje ima u židovstvu ime vidi se i iz toga da onaj koji prijeđe na židovstvo dobiva novo ime. U novije vrijeme Židovi opet mijenjaju europska građanska imena u židovska. To je česti običaj danas u Izraelu a i u SAD-u gdje je to lakše ostvariti nego u Europi. Kada danas židovski roditelji prilikom obrezanja svome djetetu daju židovsko ime, bilo po sjećanju na nekog svoga rođaka ili na neku biblijsku osobu ili osobu iz židovske povijesti, to onda znači jače povezivanje uz židovsku povijest i tradiciju, te produbljivanje svijesti pripadnosti židovskom narodu.

Abraham i tajanstveni posjetitelji (Post 18,1-15)

Bog naviješta Abrahamu »po trojici muževa« (hebr. *šelošāh 'ānāšīm*) rado-snu vijest da će dobiti sina. Ova su trojica tajanstvene osobe. Prema Majmonidu

³⁷ Usp. FREEHOF, *Reform of Jewish Practise*, Cincinnati, Ohio, 1944., sv. II, str. 113s. W. G. PLAUT, *Die Tora in jüdischer Auslegung*, str. 187.

³⁸ Usp. S. B. FREEHOF, *Reform Responsa*, Cincinnati, Ohio, 1960., str. 90s.

³⁹ O simboličkom značenju nadjevanja imena na obrezanju pisali su u svojim komentarima Raši, Baruh Epstein, Moše ben Jisrael Isserles u Šulhan Aruh, *Jore De'a* 335,10 i mnogi drugi.

Abraham je imao *viđenje* triju muškaraca.⁴⁰ Tko su te tri zagonetne osobe za židovsku egzegezu? Prema Tori to je Bog sâm koji se ukazuje Abrahamu (18,1), ali kad je Abraham viđenje usporedio sa svojim svijetom u kojem je živio vidio je u Bogu odmah »tri muškarca« (18,2). Abraham je religiozna osoba. On u ljudskim prilikama vidi Boga.⁴¹

Zašto nakon izvješća o Abrahamovu obrezanju slijedi ovaj izvještaj o Božjem posjetu Abrahamu? U Talmudu piše da ga je Bog posjetio, jer je Abraham bio bolestan poslije obrezanja. Time mu je pokazao kako je važna *micva* posjećivati bolesne (*Baba mezia* 86b) a i *micva* ugostiti strance.⁴² Talmud uči da je gostoprimstvo veće nego primanje Boga.⁴³

Većina židovskih tumača slaže se da su te tri tajanstvene osobe prema biblijskoj predodžbi viša bića kojima Bog daje posebne zadatke. Oni se pojavljuju u različitim oblicima, katkad kao ljudi katkad kao viša bića: anđeli, kerubini. Oni mogu govoriti, stajati, sjediti, hodati, odjeveni su. Nose oružje, jašu na konju ili se spuštaju po ljestvama s neba na zemlju. Njihova je zadaća Bogu se klanjati, izvršavati njegove zapovijedi, promatrati djela ljudska (Job 1,6-8) ili ljudima prenijeti neku Božju poruku. Često su nazvani »anđelima« (hebr. *mal'ākh*: vjesnik, glasnik) kao odmah u Post 19,1. Grčki prijevod Biblije uporabio je za hebrejsku riječ *mal'ākh* grčku riječ »angelos«, odatle naša riječ »anđeo«.

Židovska ih tradicija shvaća kao pripadnike nebeskog plemstva: Bogu pjevaju slavu i hvalu te djeluju po Božjim uputama. Ljudima prenose Božje upute, prorocima Božju objavu a pojedine ljude štite. Biblija ih ne naziva imenima, osim onih koje naziva imenom *Gabrijel* i *Mihael* (Dn 9,21; 10,21). Židovi vjeruju da su anđeli stvoreni već prije stvaranja svijeta i čovjeka.

Na starom je Istoku vjera u anđele bila vrlo raširena. Mezopotamska i hetitska božanstva posjedovala su sebi podređene bogove kao *vjesnike*. I egipatska je religija znala za to da bogovi po svojim *teklicima* izvješćuju ljude.

Gostoprimstvo koje biblijski pisac pripisuje Abrahamu vrlo je čest motiv u antinim legendama. Vjerojatno su ove predodžbe bile pozadina na temelju kojih su nastale biblijske priče. U poslijebiblijskom židovstvu, u kršćanstvu i u Islamu, ove su predodžbe poticale teologe da o njima razviju teologiju, *angelologiju*.

Navještenje Abrahamu po anđelima nije ništa drugo nego navještenje skorog Izakova rođenja. Tu se u odnosu na tri čovjeka koji dolaze navijestiti Abrahamu

⁴⁰ MAJMONID, *More ha-Nebuhim*, sv. II, 42. Sličnu priču susrećemo i u grčkoj literaturi: HOMER, *Odiseja* XVII, 485s. Vidjeti još W. G. PLAUT, *Tora*, str. 456.

⁴¹ Usp. F. ROSENZWEIG »Peoples Schools and State ...«, u: N. GLATZER (ur.), *On Jewish Learning*, New York, 1955., str. 124.

⁴² Usp. Midraš ha-gadol, *Vajjera* 1.

⁴³ Usp. Talmud, *Šebiit* 35b; *Šabat* 127a. Vidi kako *Raši* u svome komentaru tumači Post 18,3.

Izakovo rođenje ne radi o nadljudskom, nadnaravnom očinstvu kao što je to slučaj u nekim grčkim pričama. Izak nije nipošto nadčovjek, nego običan čovjek uronjen u krutu svakidašnjicu. Navještaj rođenja je nadnaravnog podrijetla, ali začeo je sasvim naravno.

Abraham posreduje za Sodomu (Post 18,16 – 19,38)

O povijesti Sodome i Gomore nema paralele u izvanbiblijskoj literaturi. No u Bibliji se često spominje razorenje Sodome i Gomore. Samo neki određeni povijesni događaj može se tako duboko usaditi u ljudsku memoriju. Gradovi su se nalazili vjerojatno na južnom dijelu Mrtvog mora, nedaleko današnjega židovskoga naselja »Sedom«. Još je danas ovaj kraj obložen asfaltom i raznim oblicima soli (Post 14,10; 19,26; Pnz 29,22). Ovo područje je dio velike pukotine, koja seže od Celesirije na sjeveru do Viktorijinih jezera u Africi. Ta pukotina rezultat je katastrofalnog potresa, koji je iza sebe ostavio strašne posljedice. Prije mnogo milijuna godina ta se pukotina ispunila vodom koja se postupno isušila te je ovdje nastala depresija od oko 400 metara ispod razine Sredozemnog mora. Mnogi su gradovi bili uništeni.

Međutim, Biblija ne namjerava opisivati prirodne događaje kao što su potresi, poplave i slično radi njih samih, nego pričajući o njima želi nam prenijeti neku vjersku poruku. Bog je razorio gradove, jer su ljudi koji su u njima živjeli bili pokvareni. Biblijska povijest miješa prirodno i natprirodno i pritom koristi simbolične i pučke sadržaje, da to prikaže kao posljednicu čudoredne dekadencije ljudskog ponašanja.

»Velika je vika na Sodomu i Gomoru da je njihov grijeh pretežak. Idem dolje da vidim rade li zaista kako veli tužba što je do mene stigla. Želim razvidjeti« (18,20-21). Rabini su taj prizor primjenjivali na suce: kao što je Bog postupio da razvidi stvari tako i oni moraju postupati. Slično kao što je Bog postupio u slučaju onih koji su gradili kulu babilonsku i tako htjeli doprijeti do njega (Post 11,1-9), tako postupa i ovdje. On želi *razvidjeti* stvari. I sudac treba pomno ispitati tužbu prije nego donese sudsku odluku. Čovjek mora prije negoli osudi svoga bližnjega »sići dolje da vidi«, to jest mora sići među ljude, uživjeti se u drugoga i potruditi se vidjeti stvari onako kako ih drugi vidi (*Berešit rabba* 49,6).

Ovu povijest biblijski pisac povezuje s Abrahamom. Kad Abraham sazna za predstojeću propast Sodome i Gomore, pita se kako to stoji s Božjom pravednošću i raspravlja s Bogom. Abrahamovi dokazi nisu dostatni ne zato što bi njegovo čudoredno ponašanje bilo osuđeno, nego jer su njegove premise pogrešne: u gradovima nije bilo pravednika. Pripovijest poručuje da je Abrahamova religija više nego puki zbroj kultskih običaja. Tu se radi o čovjeku i o njegovim poteškoćama i o Abrahamovoj vjeri u jednoga i pravednoga Boga.

Bog ne želi ništa skrivati pred Abrahamom. »Zar da sakrivam od Abrahama što ću učiniti kad će od Abrahama nastati velik i brojan narod te će se svi narodi

zemlje njim blagoslivljati« (Post 18,17-18). U Post 17,5 Bog obećaje Abrahamu da će ga učiniti ocem svih naroda!« (Post 17,5). *Raši* se pita u svome komentaru: »Hoće li dakle Bog uništiti svu djecu i to ne pripočiti njihovu ocu kojega ljubi?« Rašijevo dokazivanje temelji se na raspravi koja je prisutna već u *Mišni*, je li ljudima koji nisu po rođenju Židovi dozvoljeno da recitiraju hebrejske molitve. Prema *Mišni* je dopušteno, jer je na temelju Pnz 17,5 Abraham otac mnogih naroda i svi koji mole hebrejske molitve jesu djeca Abrahamova u vjeri.⁴⁴

Abraham raspravlja s Bogom (18,22-33). Abraham ne sumnja u Božju pravednost. On samo stavlja u pitanje njezinu veličinu i njezine granice: dokle seže Božja pravednost. Način na koji Abraham postavlja pitanje Bogu i kako mu Bog odgovara ukazuje na to da čovjek može nekažnjeno postavljati pitanja Bogu. Poput Abrahama čovjek ne smije nikad napustiti svoj vlastiti osjećaj za pravednost. Čovjek je slobodan prihvatiti ili odbiti Božji sud, premda ga na kraju ipak prihvaća. On nije u čudorednom smislu Božja lutka (marioneta), nego uživa punu duhovnu slobodu.

Neki kažu da je Abraham trgovao s Bogom, što nije točno. On je samo htio vidjeti granice između zemaljskog i nebeskog područja i njih preskočiti. Na kraju Abraham saznaje nešto više o Božjem duhovnom planu, no ni on ni čitatelji ne naslućuju je li Abraham mogao mijenjati Božje namjere ili je samo saznao – što je vjerojatnije – što je Bog naumio na samom početku. Božji su putevi konačno »nepojmljivi« (Job 9,10). Međutim, to ne priječi čovjeku da ih na neki način ipak pokuša otkriti. Rasprava s Bogom pokazuje da Abraham nije zabrinut samo za Lota i njegove nego za ljude naprosto. On je otac svih ljudi.

Grieh građana Sodome sastojao se u tome što su namjeravali spolno općiti s gostima, koji su pristali prenoćiti kod Lota. Građani Sodome pitaju Lota: »Gdje su ljudi što su noćas došli k tebi? Izvedi nam ih da ih se *namilujemo*« (19,5). Umjesto »da ih se namilujemo« u hebr. izvorniku ima »da ih poznamo«⁴⁵ (hebr. *neda'* od gl. *jada'*: spoznati, znati). Građani Sodome žele goste dobiti za homoseksualni ili neki drugi nedozvoljeni spolni čin. Odatle se spolni čin između istospolnih osoba ili oralni, ili analni spolni čin, ili – u njemačkom jeziku – spolni čin sa životinjama naziva »grieh Sodome« ili sodomija. Međutim, grijeh Sodome nije samo u tome što su građani činili s gostima, nego i u onome, što su propustili učiniti. Nitko od njih nije prosvjedovao protiv takvog čina. Propušteni prosvjed protiv zlostavljanja ljudi isto je tako grijeh, kako tumači *midraš* (*Berešit rabba* 50,9). Rabi *Hija* je rekao: »Oni (to jest građani Sodome) zaslužili su kaznu i za svoj nemoral i za to što su propustili iskazati ljubav prema bližnjemu. Svatko naime, tko ne pruži

⁴⁴ *Mišna*, *Bikkurim* 1,4. Nešto drukčije ima Jeruzalemski Talmud, *Bikkurim* 1,4,64a. Tim pitanjem se bavio i MAJMONID, *Hilhot Bikkurim* 4,3.

⁴⁵ U hebr. jeziku glagol »spoznati« eufemično se rabi za spolni čin općenja (Post 4,1).

pomoć siromahu, nije vrijedan da živi na ovome svijetu, on neće postići život u budućem svijetu.«⁴⁶

Riječi »velika vika«, »tužba« i »razoriti« (18,20s), koje susrećemo u ovom biblijskom odlomku, surećemo i u izvještaju o općem potopu, u kojem pisac ističe da se »u Božjim očima zemlja bila iskvarila; nepravdom se napunila« (Post 6,11). Iz opisa možemo otkriti poruku da su čudoredne prilike ili neprilike bile u oba slučaja slične. Građani Sodome bili su neljubazni prema gostima i s njima su zadovoljili svoje spolne strasti. Židovska tradicija razlog za razorenje gradova vidi većma u njihovu nesocijalnom ponašanju prema gostima nego u spolnim grijesima. Pa i prorok *Ezekiel* opisuje grijeh Sodome socijalnim pojmovima: »Evo opačina sestre tvoje Sodome: gizardo, u izobilju kruha i bezbrižno življaše ona i kćeri njezine, a sirotinju i bijednike ne pomagahu. Uzoholiše se i gadosti pred očima mojim činjahu, i zato ih zatrijeh, kao što vidje!« (Ez 16,49-50). Srž pokvarenosti Sodome za biblijskog pisca je u tome što su njezini građani pokazali čudorednu bešćutnost u postupcima sa strancima. U antikno doba gostoprimstvo je uključivalo mnogo više nego samo dobre običaje; ono je bilo svetinja. Ono je značilo dobrovoljno prihvaćanje i plemenito ophođenje sa strancima i upravo je to bio znak prave religioznosti (Pnz 10,19). Grad je bio »kao vrt Jahvin« (Post 13,10), bogat svim dobrima. *Midraš* izvješćuje da su mu ulice bile zlatom popločane a Sodomičani su zatvorili sve prilaze gradu i useljavanje uspješno spriječili.⁴⁷ Uzrok propasti Sodome bio je dakle u njihovoj socijalnoj neosjetljivosti. Biblija se koristi pripoviješću o propasti Sodome i Gomore i pretvara je u moralnu poduku, koja postaje upozorenje za sve ljude svih vremena: blagostanje bez socijalnog zalaganja razara, uništava društvo koje sebično uživa u blagostanju. Ukazuje na tvrdoću savjesti, neosjetljivost srca za druge, okrutnost i pretjeranost. Način kako netko postupa s pridošlicama i sa strancima zrcalo je za moderno društvo.⁴⁸

Lot je u višestrukom vidu prosječan čovjek. On pokazuje u sebi neku veličinu, ima u njega trenutaka hrabrosti, ali je prečesto obmanut udobnošću i užitkom, koji su na posljetku uzrok njegove propasti. Po prvi se puta pojavljuje u biblijskim izvještajima kad je odlučio napustiti sigurnost grada Harana te zajedno s Abrahamom poći u nepoznato. Očigledno, on je čovjek od uvjerenja i pokreće ga neka sila prema naprijed. Međutim, kasnije očito zaslijepljen blagostanjem Sodome, izabire Sodomu za svoj zavičaj, unatoč tomu što je ona bila na niskoj čudorednoj razini. Lot uspijeva sačuvati osjećaj za gostoprimstvo i pristojan je prema stran-

⁴⁶ Zohar o Post 19,5. Pirke Eliezer 25; Sefer ha-jašar 62 tako tumači legendu o Abrahamovoj »Molitvi koja ne posustaje«.

⁴⁷ Usp. *Midraš* Pirke de Rabi Eliezer 25; Zohar, *Vajera* 108b–109a.

⁴⁸ Usp. W. G. PLAUT, *Tora*, str. 197–199.

cima. Stavlja na kocku svoju vlastitu sigurnost i sigurnost svoje obitelji, da zaštiti ljude koji su pod njegovim krovom. Ova smjelost je za nj pomirbeni čin za neodlučnost, kukavičluk i strah koje ova biblijska priča sadrži.

Žrtvovanje Izaka u židovstvu (Post 22,1-19)

Post 22 rabinska je književnost u vremenu između 70. i 700. po. Kr. iščitavala na različite načine. U židovskoj tradiciji Izak je u prvom planu iščitavanja i tumačenja Post 22. Tradicionalni židovski naslov za žrtvovanje Izaka (Post 22) glasi *Aqedat Jichaq* što znači *vezivanje Izaka* i čita se u sinagogi na prvi dan Nove godine (*Roš hašana*). Hebrejski naziv *Aqedah* dolazi od hebr. *'aqad* što znači *vezivati*. Naglasak na Izaka prešao je s Abrahama vjerojatno već u počecima rabinskog tumačenja. U židovskoj srednjovjekovnoj egzezezi i u religijskoj filozofiji naglasak s Izaka opet je bio premješten na Abrahama; Abraham je ponovno središnji lik žrtvovanja a Izak samo sredstvo događanja.

Židovski su se tumači osobito bavili pitanjem Izakove dobi, kad je trebao biti žrtvovan. Izakovu dob zaključivali su na temelju činjenice da ga je Sara rodila u svojoj 90. godini života a umrla u 127. godini života. Prema tomu Izaku bi bilo 37 godina,⁴⁹ kad ga je Abraham trebao žrtvovati.

Rabini su za razliku od biblijskog teksta isticali Izakovu spremnost i njegovu odraslu dob prilikom vezivanja za žrtvenik (hebr. *aqedah*), te činjenicu da su se obojica složila oko žrtve: Abraham da žrtvuje a Izak da bude žrtvovan (*Berešit rabba* 56,3 tumačeći Post 22,6). Nasuprot ovome tumačenju starija je predaja dovodila Abrahamovu kušnju u vezu sa Sotonom, odnosno Samaelom i anđelom. U tumačenju Post 22,7 *Berešit rabba* 55,4 opisuje u obliku novele kako se zli anđeo Samael ukazao i Abrahamu i Izaku te im tumačio kušnju na koju Bog stavlja Abrahama kao i Abrahamovu spremnost da žrtvuje svoga sina kao bezumnu i okrutnu Božju kušnju. Prema midrašu *Tanhuma* Sotona još lukavije i bezobzirnije šapće da je žrtvovanje sina okrutan i bezuman zločin. Tim đavolskim nagovaranjima nisu popustili ni otac ni sin, nego su i jedan i drugi sačuvali neuzdrmanu vjeru u Boga i poslušnost njemu.

U srednjem su vijeku židovski egzegeti Božju naredbu Abrahamu da žrtvuje sina tumačili kao nesporazum između Boga i Abrahama. Jedan od najvećih židovskih egzegeta *Raši* (1040.–1105.) tumačio je Božje riječi: »Uzmi svoga sina ... pa ga prinesi kao žrtvu paljenicu na brdu ...« (22,2): »Prikaži ga – nije rekao zakolji ga, budući da Sveti, blagoslovljeno ime njegovo, nije htio da ga zakolje; nego mu

⁴⁹ Zanimljiv je podatak da je otprilike isto toliko godina imao i Isus iz Nazareta, kad je umro na križu! (nap. A. R.).

je rekao, da ga treba *dovesti gore* na brdo, da ga pripravi za *žrtvu prinosnicu*, pa da mu onda veli, a sada ga opet odvedi dolje ...⁵⁰

Skoro svi židovski egzegeti srednjega vijeka koji su istraživali smisao i značenje Izakova žrtvovanja, vidjeli su u apsolutnoj Abrahamovoj spremnosti na žrtvu temeljnu poruku biblijskog teksta.

Midraš *Tanhuma* je u priču upleo i *Saru* koja inače u Post 22 nije među protagonistima. Abraham je čuvši glas Božji htio *Saru* zaobići, znajući da bi je žrtvovanje sina Izaka strašno pogodilo. Prema midrašu *Tanhumi* i Izaku je stalo do toga da majka nipošto ne sazna za njegovo žrtvovanje, jer bi odmah od boli umrla. Midraš *Tanhuma* i tu dovodi Sotonu na scenu. Šatan koji nije uspio pokolebati ni Abrahama ni Izaka u njihovoj vjeri i poslušnosti Bogu, pojavio se *Sari* u liku mladoga Izaka, te ispriповjedio kako ga je Abraham htio zaklati a Gospodin ga u zadnji čas spasio. Šatan je uspio *Saru* svojim pričama tako preplašiti, da je ispustila dušu i umrla od boli. Tako je *Sarina* smrt postala u *Tanhuminoj* homiliji tragičnom pobjedom materinske ljubavi. U cijeloj ovoj priči konačno nisu žrtve ni Abraham ni Izak, nego *Sara* koja je kao pramajka židovskog naroda radi muževa, sinova i očeva i braće trpjela kao žrtva.

Aqedat Jichaq posta za Židove u vremenima progona i ubijanja uzor kako nadvladavati trpljenja, neshvatljivim nesrećama davaše smisao i dostojanstvo mučeništvu. Tješiteljski povezivaše u solidarno zajedništvo žrtve židovske povijesti, u pogromima prvih križarskih vojni i nacionalsocijalističkog progona i uništenja. Kao Abraham, Izak i *Sara* umirali su židovski muževi, žene i djeca, kao žrtve nacističkog terora, mučeničkom smrću da posvete njegovo Ime. *Aqedat Jichaq* je kao identifikacijski lik nadživio vjekove i naraštaje i obuhvatio svu židovsku povijest.⁵¹

Abrahamova smrt (Post 25,5-11)

Abraham prenese sav svoj imetak na Izaka, a sinovima svojih suložnica dade samo darove i još ih za života razdijeli po istoku. Abraham je živio ukupno 175 godina. Za usporedbu njegov je sin Izak (*Jichak*) živio 180 godina, a Jakob 147 godina. Posrijedi je igra brojeva. Naime, ti brojevi zapravo predstavljaju niz $7 \times 5^2 (=175)$, $5 \times 6^2 (=180)$, $3 \times 7^2 (=147)$. Uporabom brojevnice simetrije *decrecendo* ($7 - 5 - 3$) i *crescendo* ($5^2 - 6^2 - 7^2$) biblijski pisac poručuje da temeljno razdoblje

⁵⁰ Slično je Martin Buber shvatio Post 22,2 i točno etimološki preveo na njemački jezik: »Und Höhe ihn dort zur Darhöhung«. Buber je ponjemčio izvorni hebrejski tekst, u kojem postoji etimološka veza između glagola »i povedi ga gore« (hebr. *ha'alehu*) te imenice »žrtva koja se diže prema Bogu« (hebr. *ha-'olah*).

⁵¹ V. LENZEN, »Das Opfer von Abraham, Isaak und Sara«, u: *Welt und Umwelt der Bibel*, 30 (2003.), br. 4, str. 13–17.

u povijesti Izraela nije nipošto niz pukih slučajeva, nego ispunjenje Božjeg plana. Slijed događaja u povijesti izraelskih rodozačetnika nije stvarna činjenična, nego primjerna ili uzorna povijest.⁵²

Summary

ABRAHAM ACCORDING TO THE JEWISH RABBINIC MEANING OF EXEGESIS

The author presents the part and respect for Abraham according to the Jewish Rabbinic exegesis. Rabi texts about Abraham had such a high opinion of him that the even believe that Abraham (and of course Isaac and Jacob) existed before the creation of the world and that God in fact created the world because of him. There are so many exhaustive legends about Abraham's birth and his youth. They often stress some apocryphs such as Abraham's revelation, Abraham's testament and others. In Haggad literature (Midrash and in particular Bereshith Rabba) in which rabbis interpret the Book of Genesis where Abraham is presented as the ancestor of all monotheists. In his youth, he searched for God. That is why God made the Covenant with him and promised him numerous descendants and the land. He was one of the great prophets with whom God spoke, not in his dreams or visions, but face to face while Abraham was completely conscious.

The author takes the main Biblical scenes from Abraham's cycle (Gen 12:24; being chosen, the Covenant, Sodom and Gomorra and sacrificing Isaac) and interprets them using Jewish Midrash and Talmudic tradition and selected Jewish commentary. More time is spent on interpreting Jewish understanding of Abraham's sacrificing Isaac.

Key words: *Abraham, Abraham in Jewish, Midrash, Talmudic.*

⁵² N. SARNA, *Understanding Genesis*, New York, 1966., str. 84–85; S. GEVIRTZ, *Patterns in the Early Poetry of Israel*, Chicago, 1973.; W. G. PLAUT, *Die Tora in jüdischer Auslegung*, str. 240.